

ӨРКЕНИЕТ: ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бірінші тарау

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТІРШІЛІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ДӘСТҮРЛІ ЖҮЙЕСІ

§1–2. Қазақстанда көшпелі малшаруашылығы және егіншіліктің дамуы

Оқу мақсаты:

- ✓ Қазақстан халқының тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінің қалыптасуына және дамуына табиғи-географиялық факторлардың әсерін зерттеу;
- ✓ көшпелі малшаруашылығы және егіншіліктің ерекшеліктерін «тіршілікті қамтамасыз ету жүйесі», «қоныстану жүйесі», «еко-жүйе» ұғымдарын пайдалана отырып анықтау;
- ✓ картаны пайдаланып, дәстүрлі шаруашылық қызмет түрлерін жіктеу.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Еуроцентристік тұжырымдама	Евроцентристская концепция	Eurocentric concept
Эрозия	Эрозия	Erosion
Суару қондырғылары	Иrrigation facilities	Irrigation facilities

Тақырыпқа шығу:

«Халықтардың дамуы мен шаруашылық-мәдени ерекшеліктерінің қалыптасуында географиялық және экологиялық фактор үлкен рөл атқарады».

Л.Н. Гумилев

Автор пікіріне өз көзқарасынды білдір.

1. Қошпелі малшаруашылығының қалыптасуы. Қазақстан аумағының табиғи және климаттық ерекшеліктері, яғни экологиясі жергілікті түрғындардың шаруашылық түрінің қалыптасуына ежелден-ақ тікелей әсер еткен. Ежелгі түрғындар тіршілік ортасының өзгеруіне қарай біртіндеп егіншілікten малшаруашылығына көшө бастады. Шамамен б.з.б. II мыңжылдықтың соңындағы қуаңшылық жағдайында егіншілікпен айналысу тиімсіз болды. Қазақстан аумағының басым бөлігін шөллейт жерлер алып жатыр. Күн радиациясы өте жоғары, қуаңшылық жиі орын алып отырады.

Су көзі мен жайылымдық жерлердің тапшылығы, аумақтағы есімдіктердің жеткіліксіздігі табиғи мал азығы қорының тарылуына әкелді. Жер құнарлығы төмендеп, *эрозияга* ұшырау қаупі артты. Біртіндеп мал басының саны қебейді. Мұның бөрі адамның өмір сүру ортасына икемделіп, әлеуметтік-мәдени бейімделудің ерекше түрін таңдауына мәжбүр етті. Ол қошпелі малшаруашылығының орнығына жеткізді. Жайылымдық алқаптарды егіншілік мақсатында пайдалану өнімділікті арттырмады. Ұлы далада егіншілікке аса тиімді балама ретінде қошпелі малшаруашылығы дамыды.

Кошпелілер өмірі табиғи зандашылықтарға бейімделіп, тіршілікті қамтамасыз ету жүесі, қоршаған ортаны игеру тәжірибе-

Қызықты дерек

Кошпелі табиғи-шаруашылық түрлері Қазақстанмен қатар, Монголия, Араб түбегі мен Солтүстік Африка аумағында қалыптасты.

Бүркіт ұстаған саятшы. С.М. Дудиннің суреті

Қорыта айтқанда, қазақ халқы малшаруашылығымен қатар, егіншілік кәсібімен де айналысқан. Егіншілік кәсібі Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу өңірінде өртеден дамыған. Оған дәлел ретінде оқулықта көлтірілген картада суармалы егіншілік және бау-бақша өсіретін аймақтар анық көрсетілген.

Тарихи дәстүр негізінде қалыптасқан малшаруашылығы мен егіншілік саласы бүгінгі күні ірі жетістіктерге жетті. Ауылшаруашылығы өніміне жаһандық сұраныс өсіп отырған қазіргі уақытта өндіріске жаңа технологияларды қеңінен енгізу керек.

- ? 1. Көшпелі қоғамда таптық бөлініс (бай мен кедей) болды ма?
- 2. XVIII–XIX ғасырларда көшпелі қазақ қоғамына орыс зерттеушілері қызығушылығының арту себебі неде?
- 3. «Көшпелілер тек малшаруашылығымен айналысты, өздері өнім өндірмегі». Бұл пікірге қалай қарайсындар?
- 4. Қазақ қоғамындағы ауқатты көшпелілердің рөлі қандай еді?
- 5. Қазіргі уақытта республикамыздың қай өңірлерінде егіншілік басым дамыған?

ке жүгінеді: біреуі астықты жоғарыға шашады, 2-3 не одан көп адам қаппен желпіп жел тұрғызады, осылайша астық үшіншілік көптіріледі. Бірақ бұл басқа амал жоқ кезде, тағамға пайдаланатын ештең қалмаганда болатын сирек жағдай, әдетте, қазақ бұл арада уілдеп тұратын жедің соғуын сабырмен күтеді.

Озіне қысқы азыққа қажет тары немесе өзге астық түрін есептеп алған егінші қазақ оны ауылға әкеледі, әйелі оның барлығын қабығынан тазартады. Бұл үшін тарыны (сөл уақыт) шойын қазанда қуырып, келіге түйеді, содан кейін тазаланған және қуырылған дәнді (арнайы жасалған мықты жүн) қаптарға салады. Тарының қалған белігін ұра қазып, соған көмеді, ол арада тары қыс бойы немесе керек болғанша сақталады».

Егіншілік туралы /Уәлиханов Ш. Көптомдық шыгармалар жиынагы. – Алматы, 2010, 3-том, 162-бет.

Көшпелілер астықты бастыруда қандай өдістерге жүгінді?

§3–4. Қолөнер мен кәсіптер

Оқу мақсаты:

- ✓ этнографиялық материалдардан қазақтарда қолөнер мен кәсіптердің дамуын сипаттау.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Автохтонды	Автохтонный	Autochthonous
Қалау (тұрмыс-тық дәстүр)	Калау (бытовая традиция)	Kalau (household tradition)